

1. KONSTITUCINĖ TEISĖ

MORALĖS NORMOS KONSTITUCINIUOSE TEISINIUOSE SANTYKIUOSE

Dr. Gediminas Mesonis

Lietuvos teisės universitetas, Teisės fakultetas, Konstitucinės teisės katedra
Ateities g. 20, 2057 Vilnius
Telefonas 271 45 46
Elektroninis paštas gedmes@ltu.lt

Doc. dr. Kazimieras Meilius

Lietuvos teisės universitetas, Teisės fakultetas, Civilinio proceso katedra
Ateities g. 20, 2057 Vilnius
Telefonas 271 45 93
Elektroninis paštas cpk@ltu.lt

Pateikta 2002 m. birželio 25 d.

Parengta spausdinti 2002 m. gruodžio 30 d.

Recenzavo Lietuvos konstitucinio teismo teisėjas docentas dr. Egidijus Jarašiūnas ir Lietuvos teisės universiteto Teisės fakulteto Konstitucinės teisės katedros docentė dr. Elena Vaitiekienė

S a n t r a u k a

Straipsnio tikslas – pažvelgti į moralės normų reikšmę formuojantis ir keičiantis konstituciniams teisiniams santykiams. Darbe bus mėginama atsakyti į kelis klausimus. Pirma, ar moralės normų maksimumų įtaka konstituciniams teisiniams santykiams yra būdinga tik anglosaksų kraštuose nusistovėjusiai visuomeninei sanklodai. Antra, kodėl šios normos yra reikšmingos ir Lietuvoje. Trečia, ar tikrai moralės normos yra santykinės, todėl nesiderinančios su pozityvistiniu požiūriu į teisinius santykius. Tikimės atkreipti dėmesį į tai, kad moralės normos reikalavimai yra ne tik reikšmingi harmoningai visuomenės plėtrai, bet esant tam tikroms aplinkybėms gali būti vienintelis konstitucinės teisės šaltinis, lemiantis konstitucinių teisinių santykių subjektų elgesį.

Straipsnyje naudojamas lyginamosios analizės metodas. Analizuojant konstitucinių teisinių santykių praktiką, subjektų elgesio motyvaciją naudojamos Jungtinių Amerikos Valstijų, Jungtinės Karalystės, Lietuvos bei kitų valstybių doktrina bei periodine literatūra. Straipsnio dėstomąją dalį sudaro kelios tyrimo kryptys. Pirmojoje trumpai apžvelgiamas moralės ir teisės santykis. Antrojoje analizuojama, kokią įtaką užsienio šalyse moraliniai imperatyvai daro konstitucinių teisinių santykių subjektų elgesiui. Trečiojoje dalyje nagrinėjamas Lietuvos Respublikos konstitucinių teisinių subjektų elgesio *de jure* ir *de morale* pasireiškimas. Straipsnio pabaigoje formuluojamos išvados.

Jūs žinote, kad nors žmonija per savo istoriją yra priėmusi apie keturis milijardus teisės normų, ji nesugebėjo nė viena raide patobulinti Dešimties Dievo įsakymų.

Ronaldas Reaganas [21, p. 82]

I. Kantas yra pasakęs, jog „*Du dalykai pripildo sielą vis naujo ir vis stiprėjančio susižavėjimo bei giliausio pagarbumo, kuomet dažniau ir ilgiau apie tai susimąstome, – žvaigždėtas dangus virš manęs ir moralės dėsnis manyje*“ [10, p. 186]. Didysis filosofas iškėlė moralinį elementą, nurodydamas, kad jis būdingas tik žmogui, ir kartu išskyrė žmoniją kaip unikalią bendruomenę, kurios išskirtinumo šaltinį grindė metafizika. XXI amžiuje netgi ginčijant metafizinį moralinio dėsnio šaltinį neigti moralinį dėsnį sunku arba beveik neįmanoma. Nors moralės sąvokos turinys labai sudėtingas ir problemiškas, tačiau skirtingų mokslų doktrinos moralė įvardijama labai panašiais apibrėžimais. Oksfordo žinynas teigia, kad moralė – tai „*sistema normų, nustatančių žmogaus pareigas visuomenės ir kitų žmonių atžvilgiu*“ [16, p. 529].

Tačiau mūsų visuomenėje matyti pastangų neigti visuotinių (*common*) moralės normų egzistavimo objektyvumą. Moralės neigimas remiasi keliais pagrindiniais argumentais. Kertinis neigimo argumentas nukreiptas į tariamą moralės sąvokos turinio reliatyvumą. Argumentuojama, kad kiekvienas moralę supranta savaip, kiekvienas turi savą moralės viziją, todėl visuotinai pripažįstama moralės normų sistema yra utopija, tad jeigu ji ir būtų reikalinga, vis tiek yra objektyviai negalima. O kadangi visuotinai pripažįstamos moralės normų sistema negalima, – todėl jos ir siekti nereikia, ir bet kokios pastangos veikti ta kryptimi vadinamos Sizifo (*Sisyphus*) darbu. Dominuojant tokiai nuostatai visuomenės subjektų bendravimui ir elgesio modeliams turi įtakos subjektyvūs požiūriai į moralės normas. Tokį moralės supratimo subjektyvumą rodo ne tik piliečių tarpusavio, bet ir konstitucinių teisinių subjektų elgesio motyvacija, teisės normų komentarai ir pan. Ne taip seniai į žurnalisto klausimą dėl elgesio moralumo aukštas Lietuvos Respublikos pareigūnas atsakė, kad „*viskas moralu, ką leidžia įstatymas*“. Kadangi jo elgesys nepažeidė jokie įstatymo, toks elgesys yra moralus. Tokia nuostata moralę sutapatina su teisės normomis, todėl teisinių santykių (ir ne tik) subjektai visuomenėje gali tikėtis moralumo tik tiek, kiek jo yra teisės normose. Nuostata baigiama išvada, kad teisės normos morale nepagrįstos, o jeigu moralės ir esama, jos subjektyvumas eliminuoja ją iš kasdieninės vartosenos.

Visuomenėje egzistuojant tokiam požiūriui netiesiogiai atsiduriame situacijoje, primenančioje Makso Veberio (*Max Weber*) įvardintą būseną, buvusią iki kapitalistinių santykių atsiradimo, kuomet egzistavo kelios moralės – „išorinė moralė“, leidžianti tai, kas smerkiama „brolių“ santykiuose, ir vidinė – griežtesnė nei išorinė [22, p. 48].

Tokia nuostata, kuri, tenka pripažinti, dominuoja daugelyje pokomunistinių visuomenių, verčia teisės normose ieškoti moralės netgi tuomet, kai teisės normos turinys prieštarauja paprastai logikai ar kitiems teisės aktams. Pripažinę, kad moralės normos santykinės ir iš jų nebūtinai kyla pareiga, jog kiekvienas subjektas gali aplinką vertinti „savos“ (subjektyvios) moralės aspektu, patenkame į **paradoksalią situaciją**: teisės normos, kaip vieninteliai galimi moralinio elgesio modeliai, visuomenės subjektams tampa **absoliučiai amoralios, nes nesugeba atspindėti egzistuojančios gausybės subjektyvių moralės modelių**. Taigi tenka konstatuoti, kad atmesdami teiginį, jog egzistuoja visuotinės moralės normos, turime prieštarauti teiginiui, kad teisės normos iš viso gali būti moralios, nes jokia egzistuojanti teisės norma negali atspindėti visų subjektyvių moralės sistemų. Visuomenė, o gal ir valstybė atsiduria prieštaringai pavojingoje situacijoje, kuomet *de facto* visuomenėje nepripažįstamos egzistuojančiomis visuotinės moralės normos, o galiojančios teisės normos tėra griežti imperatyvai, kurių vykdymą užtikrina baimė dėl sankcijų, konformizmo ir panašių dalykų. Todėl neretas atvejis, kai konstitucinių teisinių santykių subjektui pasielgus pagal galiojančių normų reikalavimus, jo elgesys visuomenės apklausose įvertintas kaip ypač amoralus. Tokiomis aplinkybėmis visuomenė išsako savo požiūrį ne tik į instituciją ar pareigūną, bet konstatuoja, jog pati teisės norma neatitinka jos moralės sampratos, todėl negali būti traktuojama kaip morali. Akivaizdu, kad moralės normų neobjektyvizavimas skatina teisinį nihilizmą.

Kitas visuotinės moralės normų buvimą neigiantis argumentas skelbia, kad net ir esant visuotinai pripažintiems moraliniams dėsniams nebus mechanizmo, priverčiančio subjektą įgyvendinti moralės normos subjektui suformuluotą pareigą, nėra būdų tą moralės normą paversti moraliniu imperatyvu. Todėl tokie visuotiniai moralės dėsniai, jeigu jie ir būtų suformuluoti, tegali būti vertinami kaip deklaracija, kurios įgyvendinimas priklauso tik nuo subjekto

geranoriškumo. Manytume, kad tokia nuostata eliminuoja visuomenę kaip savarankišką darinį, galintį daryti reikšmingą įtaką šiems procesams ir spręsti šias problemas.

Pripažinę objektyviai egzistuojančių moralės normų neigėjų argumentus, straipsnį turėtume baigti prognozuodami niūrias tokios visuomenės raidos perspektyvas. Tačiau šiame straipsnyje remsimės prasmingesne nuostata, kad moralės normos, būdamos universalios, turi pasireikšti bet kurioje gyvenimo srityje. Taigi jos turi būti aktualios bet kuriems teisiniams, taip pat ir konstituciniams teisiniams santykiams. Moralės normų neigimas arba pripažinimas ir taikymas gali daryti reikšmingą įtaką ir konstituciniams teisiniams santykiams.

Nacionalinėje doktrinoje yra pripažįstama, kad konstitucinius teisinius santykius reguliuoja ne tik rašytinės teisės normos, bet ir konstituciniai papročiai, kurie plėtojasi konstitucinių teisiųjų santykių subjektams veikiant ir taip formuojant elgesio precedentus. „*Konstitucinis paprotys – tai tam tikras valstybės valdžios atstovo ar pareigūno elgesys, atitinkantis visuomenėje susiformavusias konstitucinės moralės nuostatas, t. y. konstitucinis elgesys*“ [15, p. 46].

Jeigu pritarisime moralės reliatyvistams, turėsime sutikti, kad visuotinai žinomų ir privalomų moralės normų nėra, todėl konstitucinių teisiųjų subjektų elgesys, kurio griežtai nereglamentuoja rašytinė teisė, nebūtinai bus motyvuojamas moralės normos reikalavimu. O kas tuomet motyvuos valstybės valdžios atstovo ar kito pareigūno veiksmus, jeigu elgesio modelio imperatyviai nereglamentuoja rašytinės normos? Manytume, kad geriausiu atveju galime sulaukti elgesio, motyvuoto subjekto susikurtų moralės normų sistemos reikalavimų. Tačiau labiau galima tikėtis, kad tokiam elgesiui įtakos turės asmeninės, politinės, konjunk-tūrinės naudos siekis.

Ar ne tokia padėtis matyti ir dabartinės Lietuvos bei daugelio posovietinių valstybių konstitucinių teisiųjų santykių praktikoje?

Ar taip yra kitose šalyse? Kaip ir kodėl moralė kai kuriose šalyse vertinama kaip visuotinai pripažįstamas ne tik konstitucinių, bet ir visuomeninių teisiųjų santykių elgesio motyvavimo pagrindas?

Neabejotina, kad anglosaksų kraštuose tiek moralinės vertybės (*moral values*), tiek jų taikymo garantijos turi išskirtinę padėtį.

Štai Jungtinėje Karalystėje egzistuoja politinės moralės sistema – „*valstybės veikėjų elgesį reglamentuojančių priesakų, kurių nerandame jokiam įstatyme*“ [4, p. 280–281].

Moralinio pobūdžio atsakomybė ir jos padarinys – politinio pobūdžio atsakomybė verčia Jungtinės Karalystės konstitucinių teisiųjų santykių subjektus vadovautis moralės nuostatomis ir neabejoti, kad jos egzistuoja.

Dar reikšmingiau yra tai, kad Jungtinės Karalystės Konstitucinės teisės šaltinių subordinacijoje Bendrosios politinės ir moralinės vertybės (*general political and moral values*) yra lygiavertės rašytinei (*Statute law*) ir bendrajai (*Common law*) teisei [1, p. 22]. Bendrosios politinės ir moralinės normos tokios reikšmingos, kad atsispindi tiek rašytinėse formaliose normose, tiek konkrečių konstitucinių teisiųjų santykių praktikoje [1, p. 24]. Moralės normų laikymasis aukščiausiam – konstitucinių teisiųjų santykių lygmenyje garantuoja, kad ir eilinis teismas spręsdamas bylą vadovausis moralės normomis interpretuodamas Parlamento priimtą įstatymą (*Act of Parliament*) arba anksčiau išspęstą bylą. Taip teismas ne tik išspėndžia konkrečia bylą, bet ir aktyviai dalyvauja stabdžių ir atsvarų mechanizme kaip savarankiška ir nepriklausoma teisminė valdžia. Nors šioje šalyje teismai turi vadovautis rašytinėmis normomis, tačiau esant ypatingoms byloms (*extreme cases*) jie gali nesivadovauti parlamento priimtu teisės aktu, pažeidžiančiu bendrąsias moralės normas [1, p. 68–69]. Britų konstitucinės teisės doktrinoje pripažįstama, jog bendrosios moralinės vertybės turi turėti didelę visuomenės paramą, kad nebūtų konflikto tarp konkuruojančių moralės normų. Taigi šios šalies teisės doktrinoje pripažįstama, kad moralinės vertybės yra universalios, todėl taikytinos visuomeniniuose santykiuose. Reikšminga tai, kad šias vertybes galima ginti ir apginti teismuose. Akivaizdu, kad čia moralės norma tampa moraliniu imperatyvu, **jos nevykdyti ne tik nemoralu, bet ir nenaudinga, nes teismas už moralės normos pažeidimą taikys sankcijas.**

Panaši, gal net kiek ryškesnė situacija yra ir Jungtinėse Amerikos Valstijose. Štai Jungtinių Amerikos Valstijų prezidentas prisiekia ranką laikydamas ant Šventojo Rašto. Virš Jungtinių Amerikos Valstijų Kongreso Atstovų ir Senato rūmų pirmininkų kėdžių iškaltas įspūdingas užrašas – „Mes pasikliaujame Dievu“ (*In God we trust*). Ar tai tėra pagarba istorijai, papročiams, parlamento posėdžių salių architektūriniam ar meniniam autentiškumui?

Atsakant į šiuos klausimus tenka trumpai priminti Jungtinių Amerikos Valstijų konstitucionalizmo ištakas. Pirmieji Naujojoje Anglijoje kūrėsi protestantai, kongregacionistai, presbiterijonai, kvakeriai, puritonai ir kt., kurių politinėms pažiūroms turėjo įtakos krikščioniškojo protestantizmo idėjos. Joms buvo būdingas asketizmas, darbštumas ir labai griežti moraliniai reikalavimai. Ne veltui Maksas Veberis (*Max Weber*) tvirtina, kad „<...> vargu, ar egzistavo dar intensyvesnė dorovinio elgesio religinio vertinimo forma negu ta, kurią kalvinizmas ugdė tarp savo šalininkų“ [22, p. 102]. Tos moralinės nuostatos tapo moraliniais imperatyvais ir iki šiol puikiai atsispindi konstituciniuose teisiniuose santykiuose. Turbūt nėra kitos valstybės, kuri nuo pat kūrimosi pradžios suformulavo labai griežtus moralinius reikalavimus visuomenės nariui ir pačiai visuomenei. „*The Mayflower Compact*“ (1620 m. spalio 11 d.) buvo vienas reikšmingiausių aktų, turėjusių įtakos visai tolesnei Jungtinių Amerikos Valstijų konstitucionalizmo raidai. Ši sutartis yra kertinė ir tokia reikšminga konstitucingumo tradicijai, kad prasminga į ją pažvelgti atidžiau. Štai ką sutaria dėl visuomenės ir valstybės gyvavimo principų piligrimai prieš išlipdami iš „*Mayflower*“ laivo.

„*Mayflower Sutartis*“ (*The Mayflower Compact*)

„Viešpaties vardu, Amen. Mes, toliau pasirašiusieji, nuolankūs mūsų vienintelio valdovo Karaliaus Džeimso, kuris per Viešpaties malonę yra Anglijos, Prancūzijos ir Airijos karalius ir tikėjimo saugotojas, tarnai.

Viešpaties šlovės, krikščioniškojo tikėjimo, mūsų karaliaus ir šalies vardan atkeliavome čia jūromis tam, kad šiaurinėje Virdžinijos dalyje įkurtume pirmąją koloniją; **šiuo dokumentu iškilmingai Viešpaties ir vienas kito akivaizdoje, siekdami tvarkos, bendro išlikimo ir kitų minėtų tikslų pasižadame ir sudarome pilietinį politikos darinį (civil body politic); tuo remdamiesi kaskart priimsime, sudarysime ir kursime teisingus ir visiems lygius įstatymus, įsakus, aktus, konstitucijas ir tarnybas, kaip manysime esant tinkamiausia ir patogiausia bendram mūsų kolonijos labui, kurio siekdami mes pasižadame atsiduoti siela ir kūnu.**

Tai liudydami pasirašome Kodo iškyšulyje lapkričio vienuoliktą dieną, valdant mūsų vieninteliam valdovui, aštuonioliktajam Anglijos, Prancūzijos ir Airijos ir penkiasdešimt ketvirtajam Škotijos Karaliui Džeimsui. Tūkstantis šeši šimtai dvidešimtaisiais Viešpaties metais“ [13, p. 32]*.

* Gedimino Mesonio vertimas

Neabejotina, kad ši sutartis turėjo loginį ryšį su Senoju Testamentu ir jo reikalavimais bei buvo skirta įpareigoti visus naujosios visuomenės narius elgtis pagal Biblijos reikalavimus [12, p. 7]. Reikšminga tai, kad ši konvencija kilo iš Senojo ir Naujojo testamentų, jos kilmė Senajame ir Naujajame testamentuose jau tuomet buvo suprantama kaip politinė konvencija (*political covenant*). Šiandien mes tai suprastume kaip teisinių (be abejonės, ir konstitucinių) santykių subjektų elgesį reglamentuojančią normų sistemą. Ši sutartis iš pradžių sukuria visuomenę ir tik paskui – tos visuomenės vyriausybę [12, p. 21]. Ši trumputė sutartis išryškina pamatines vertybes, kurioms žmogus privalo įsipareigoti. JAV konstitucinės teisės doktrinoje pripažįstama, kad tarp šio dokumento ir Konektikuto, pirmosios pasaulio konstitucijos, normų turinio yra neabejotinas ryšys. Nuo tada moralės vertybės tampa neatsiejama teisinio ir politinio gyvenimo dalimi. Tos vertybės atsispindėjo ir tolesnėje JAV konstitucingumo raidoje, šiandieninės JAV konstitucijos normų turinys yra neabejotinai kildinamas iš šių dokumentų. Net 1803 metais *Merbury v Madison* byloje Jungtinių Amerikos Valstijų Aukščiausiasis teismas, vadovaujamas J. Maršalo (*Marshall*), be teisinių, taikė ir moralinius argumentus [14, p. 59].

Keičiantis Amerikos religiniam žemėlapiui, atplaukiant vis naujiems emigrantams su savomis nekrikščioniškomis religijomis moralės normų turinys ir imperatyvumas kito nereikšmingai. Jeigu naujai atvykę krikščionys Amerikos moralę priimdavo su sau priimtina krikščionybės religine forma, tai kitų tikėjimų atstovai (budistai, musulmonai ir kiti) esančią moralinių vertybių sistemą buvo priversti priimti **ne kaip privalomą krikščionišką religiją**, bet kaip visuomenėje nusistovėjusias, todėl privalomas moralinio elgesio taisykles. Dekalogo reikalavimai (nevak, nežudyk, gerbk tėvą ir motiną ir kiti) tapo privalomi ir net naudingi bet kurią religiją išpažįstančiam žmogui. Tokių moralės normų privalomumas tapo užtikrintas suteikus teismui reikšmingus įgaliojimus taikyti moralines vertybes kaip teisės šaltinį. Esant įstatymo spragai, kolizijai ar kitai aplinkybei svetimą turtą pasisavinęs asmuo, siekdamas išvengti atsakomybės, negalėtų apeliuoti į normų trūkumą ar teisės spragą. Moralinė nuostata, kurią galime kildinti iš Dekalogo reikalavimo „nevak“, reikalauja neimti nieko svetimo, yra labai griežta ir bekompromisė. Taigi tokiu atveju teismas priima sprendimą, kuriuo pripažįsta asmenį kaltu, nes ir taip visiems žinoma (ir tam asmeniui), kad negalima imti svetimo turto, net jeigu yra įstatymo spraga ar kitokia patogi aplinkybė.

Be to, ir šiandieninės tarptautinės teisės kilmė remiasi visuotinai egzistuojančių moralinių vertybių pripažinimu. Teisdamas Trečiojo Reicho lyderius 1946 metais Niurnbergo (*Nurnberg*) teismas rėmėsi aplinkybe, kad **kaltinamieji pažeidė pagrindines ir universalias moralės vertybes** [1, p. 17]. O kaip tokias vertybes būtų galima pažeisti, jeigu jų nėra? Taigi priimdamas apkaltinamąjį nuosprendį teismas pripažino, kad visuotinai privalomos moralės vertybės egzistuoja ir kad jų pažeidimas nelieka be pasekmių.

Taigi moralinių normų sistema objektyviai egzistuoja ir yra naudotina. Tie visuomeniniai santykiai, kurių nereguliuoja konstitucijų normos, egzistuoja politinėje praktikoje [1, p. 22]. Tuomet tos moralinės vertybės tampa šaltiniu, nurodančiu, kaip ir kokiais principais remdamasis praktikoje turėtų pasielgti konstitucinių teisinių santykių subjektas.

Gali kilti klausimas, ar šitie pavyzdžiai nėra būdingi tik anglosaksų kraštams, ir todėl mums, kontinentinės teisės tradicijos tęsėjams, belieka dejuoti dėl nepalankių istorinių aplinkybių.

Tereikia pažvelgti į kai kurias kontinentinės teisės tradicijos Europos valstybių konstitucijas bei jų turinį, kad pasakytume, jog moralės normos neneigiamos ir, priešingai, iškeliamos į labai pagarbiamą vietą. Štai 1949 metų Vokietijos Konstitucijos preambulėje skelbiama, kad vokiečių tauta kurdama šią konstituciją supranta „*atsakomybę Dievui ir žmonėms*“. 1975 metų Graikijos konstitucija yra priimta nei daugiau, nei mažiau, o „*Šventos, vieningos ir nedalomos Trejybės vardu*“ [26; 27].

Analizuodami vieną iš tobulesnių ir modernesnių 1997 m. priimtą Lenkijos Respublikos Konstituciją jos preambulėje **aptinkame labai griežtą nuorodą į vertybių sistemą**: „*Pripažindami savo atsakomybę Dievui ar savo sąžinei*“, kitoje vietoje „ <...> *Kas tiki Dievą, kaip tiesos, teisingumo, gėrio ir grožio šaltinį* <...>“ [25].

Tikiuosi, niekas 1997 metų Lenkijos Konstitucijos nepavadins viduramžiška ir neatitinkančia šiandieninės konstitucionalizmo dvasios. O jeigu ji moderni, tai kodėl lenkų tauta Konstitucijoje įsipareigoja Dievui bei daro jį liudytoju kaip prieš tris šimtus metų sudarytoje 1620 m. „Mayflower sutartyje“? Tad kaip, modernios konstitucinės teisės doktrinos požiūriu, reikėtų suprasti tokias Lenkijos, Vokietijos ar Graikijos konstitucijų nuorodas? Ir dar sudėtingesnis klausimas, kaip ta „atsakomybė Dievui“ turi pasireikšti konstituciniuose teisiniuose santykiuose.

Neabejotina, kad šių konstitucijų autoriai supranta, jog neįmanoma numatyti ir reglamentuoti kiekvieno iš būsimų visuomeninių santykių, kad nerealu siekti, jog konstitucija sugebėtų atsakyti į visus ateities iššūkius. Todėl tos nuorodos aiškiai formuluoja, jog konstitucijos spragų ar kitokiais atvejais konstitucinių santykių subjektas turi elgtis taip, kad jaustų atsakomybę dėl bendrųjų vertybių. Akivaizdu, kad tokia *moral values* deklaracija, netiesiogiai atkartojanti Dekalogo turinį, tampa vertinga ir kaip teisės šaltinis, kuris turėtų būti ir daryti įtaką subjekto mąstymui aiškinant, interpretuojant Konstituciją bei renkantis elgesio modelį, kai nėra jokio rašytinio šaltinio. **Tik tokios elgsenos pagrindu besiformuojantis konstitucinis paprotys ne tik pildys rašytinę konstituciją, bet ir atitiks konstitucijos dvasią.**

Tenka konstatuoti, kad egzistuoja reikšmingas skirtumas tarp moralinių normų turinio garantavimo anglosaksų bei kontinentinės teisės tradicijos kraštuose, nors visur jos pripažįstamos egzistuojančiomis. Takoskyros esmė ta, kad kontinentinės teisės tradicijos šalies teismas neturi įgaliojimų savo sprendimus grįsti moralinėmis normomis. Todėl tų vertybių garantijos priklauso nuo subjekto vertybių sistemos. Tai atsispindi ir konstitucinių teisinių santykių subjektų elgesyje.

Lietuvos Respublikos Konstitucija kiek kitaip nei Lenkijos ar Vokietijos, bet mėgina spręsti tą pačią – visai visuomenei bendros vertybių sistemos paieškos problemą. Lietuvos Respublikos 1992 m. Konstitucijos preambulėje pažymima, kad lietuvių tauta siekia „*atviros, teisingos, darnios pilietinės visuomenės ir teisinės valstybės*“. Neabejotina, kad teisinga ir darni pilietinė visuomenė yra ta, kurioje moralinės vertybės yra pripažįstamos ir gerbiamos.

Žinoma, ginti moralines vertybes teisme mes negalime. Mūsų teismas remiasi tik įstatymu – Lietuvos Respublikos Konstitucijos 109 straipsnis. Tačiau dalis mokslininkų mano, kad Lietuvos Konstitucija „*neužkerta kelio į Lietuvos teisės šaltinių sistemą įsiterpti ir teismiam precedentui*“ [23, p. 21]. Autoriai teigia, kad „*šio teisinio reiškinių įsivertinimas Lietuvos teisėje turėtų priklausyti nuo išmintingos teisėjo veiklos teisme*“. Pritardami nuomonei, kad kvalifikacinis aspektas yra labai reikšmingas, papildytume, kad ir moralinių vertybių sistema, kuria remsis teisėjas grįsdamas sprendimus, taipogi yra fundamentali.

Konstitucinės justicijos taikdarios funkcijos tikslas – „*taikdarystė socialiniame ir politiniame gyvenime*“ [8, p. 145]. O ar to galima pasiekti vien tik analizuojant konstitucines normas? Netgi 1988 metų gruodžio mėnesio Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo nutarime dėl mirties bausmės, be teisinių, kriminologinių, sociologinių, buvo remtasi ir moralinėmis nuostatomis.

Labai dažnai autoriai diskutuoja, ką daryti, jeigu „*įstatymo ar poįstatyminio akto nuostata akivaizdžiai pažeidžia žmogiškąją esybę, tačiau tiesioginio atsakymo pagrindinio įstatymo tekste nerandame*“ [9, p. 8]. Taigi interpretuojant teisės normas netiesiogiai naudojamos moralinių normų reikalavimais, nes „*žmogiškąją esybę*“ apibrėžti vien teisės normomis per daug sudėtinga.

Tik tokių vertybių pagrindu besiformuojantis konstitucinis paprotys bus pripažintas ir gerbiamas. Dėl konstitucinio papročio reikšmingumo neabejojama ir nacionalinėje doktrinoje – „*Fakultatyviniais konstitucinės teisės šaltiniais laikytina teisminė praktika, teisės principai, papročiai, doktrina (fakultatyvinių konstitucinės teisės šaltinių grupė ypatinga, jos vieta ir reikšmė teisės šaltinių sistemoje anaipol ne žemiausia; prireikus jie papildo kitų konstitucinės teisės šaltinių įtvirtintą teisinį reguliavimą*“ [2, p. 57]. Tenka sutikti su nuomone, kad konstitucinis paprotys konstitucinės teisės šaltinių subordinacijoje yra mažiau reikšmingas nei konstitucijos normos. Konkuruojant konstitucijos normai ir konstituciniam papročiu neabejotinai prioritetas teikiamas pirmajam. Todėl konstitucinis paprotys, nors ir pagrįstai gerbiamas daugelio konstitucinės doktrinos atstovų (A. Aleksejev, T. Birmontienė, J.

Žily), yra įvardijamas kaip fakultatyvinis (papildomas). Tačiau konstitucinio papročio reikšmingumas didėja, jeigu rašytinės konstitucinės teisės normos nėra. Tuomet konstitucinis paprotys tampa vieninteliu, todėl jau nebe fakultatyviniu konstitucinės teisės šaltiniu, kuriuo subjektas gali remtis motyvuodamas savo elgesį.

Konstituciniai papročiai, kaip konstitucinės teisės šaltinis, Lietuvoje turi dešimties metų istoriją ir neabejotinai yra reikšmingi. Nors dešimt metų konstitucinių teisinių santykių praktikos nėra toks ilgas laiko tarpas, kad konstitucinius papročius galėtume laikyti nusistovėjusiais. Neabejotina, kad konstituciniam papročiu susiformuoti reikia laiko. Apie tai sakė ir V. Vilsonas (*Woodrow Wilson*): „*Atvirai kalbant, mūsų demokratija griežtai nekopijuoja doktrinos: ji patyrė nuolatinę raidą. Mūsų demokratinė valstybė nėra vien tik dalis teorijos, bet ir dalis įprastų elgesio taisyklių. Ji buvo kurta aspiracijų ir įsitikinimų pagrindu bei lėtai formuojantis papročiams*“ [20, p. 3].

Tačiau dalis konstitucinių teisinių santykių subjektų elgesio modelių Lietuvoje, nors nereglamentuoti *de jure*, yra vykdomi ir tam tikra prasme tampa privalomi. Taigi konstituciniai papročiai užpildo rašytinės teisės spragas. J. Alderio (*Alder*) teiginys, kad „*rašytinė konstitucija niekada negali būti užbaigta*“, neabejotinai tinka ir Lietuvos atvejui [1, p. 22]. Todėl yra poreikis ją pildyti arba spragas užpildyti pamažu formuojantis konstituciniams papročiams.

Štai tik vienas pavyzdys. Lietuvos Respublikos Konstitucija nesuteikia Respublikos prezidentui galimybės pareikšti nepasitikėjimą ar pašalinti iš posto ministrą pirmininką. Tokius įgaliojimus turi Seimas. Aplinkybė, kai konstitucinių teisinių santykių praktikoje atsistatydino Lietuvos Respublikos ministras pirmininkas (nors turėjo *de jure* pagrindą to nedaryti) prezidentui išreiškus viešą nepasitikėjimą, verčia galvoti, kad *de facto* formuojasi konstitucinis paprotys, jog prezidentas įgyja įgaliojimus, reikšdamas moralinį nepasitikėjimą premjeru, priversti pastarąjį pasitraukti iš posto.

Moralės normos tampa labai reikšmingu šaltiniu, kadangi konstitucinio papročio ilgą amžius priklausys nuo to, kaip pasielgs ir kuo savo elgesį motyvuos konstitucinio teisinio santykio subjektas. Elgesio modelis, neparemtas moralinėmis vertybėmis, **programuoja būsimus konstitucinio teisinio santykio subjektų konfliktus**. Remtis moralės normomis yra būtina, ypač šiandieniu konstitucionalizmo periodu, kai papročiai dar nestabilūs ir neišku, kokį pavidalą jie įgys. Todėl, koks paprotys susiformuos konkrečioje situacijoje, priklauso nuo konstitucinių teisinių santykių subjekto vertybių sistemos ir valios. Nemoralinių vertybių pagrindu paremtas elgesys formuos paprotį, kuris anksčiau ar vėliau bus peržiūrimas. Kartu bus tikrinamas konstitucinės sistemos stabilumas.

Išvados

1. Moralės normos turi būti reikšmingas šaltinis, lemiantis konstitucinio teisinio santykio subjekto elgesį.

2. Anglosaksų teisės tradicijos šalyse moralinės vertybės laikomos teisės šaltiniu ir yra kildinamos iš Dekalogo (Jungtinės Amerikos Valstijos, Jungtinė Karalystė). Šiuose kraštuose dėl moralės normų imperatyvumo ir universalumo neabejojama, neretai jomis grindžiami teismų sprendimai.

3. Civilinės teisės tradicijos šalių konstitucijose (Vokietija, Graikija, Lenkija ir kt.) yra daromos nuorodos į moralines vertybes kaip aukščiausią teisingumo išraišką. Tačiau čia nėra numatyta galimybė pažeistas vertybes ginti teisme.

4. Konstitucinio teisinio subjekto elgesys gali virsti konstituciniu papročiu. Todėl labai svarbu, kad teisinio santykio subjekto elgesys iš pat pradžių atspindėtų moralės normos maksimos turinį. Elgesio precedentas, nesiremiantis tomis nuostatomis, lemia dažnus konstitucinės teisės subjektų konfliktus.

5. Lietuvoje moralinės normos nėra konstitucinės teisės šaltinis. Lietuvos Respublikos 1992 metų Konstitucijos preambulėje teigiama, kad teisingumas yra siektina vertybė. Tad moralinės normos, kaip teisingumo šaltinis, yra pripažįstamos tik netiesiogiai. Lietuvos Res-

publikos konstitucinių teisinių santykių subjektai neretai savo elgesį motyvuoja ir moralinėmis nuostatomis.

6. Konstitucinio teisinio santykio subjektas turėtų elgtis vadovaudamasis esančia konstitucija ir universalia moraline maksima. Tačiau tai lieka tik siekiamybe.

LITERATŪRA

1. **Alder J.** Constitutional and Administrative law. – London: Macmillan Press LTD, 1994.
2. **Birmontienė T.** Lietuvos konstitucinės teisės šaltiniai // Lietuvos konstitucinė teisė. – Vilnius: LTU Leidybos centras, 2001.
3. **Birmontienė T.** Žmogaus teisių raida ir perspektyvos Lietuvoje // Teisinės valstybės link. Jurisprudencija: Mokslo darbai. – Vilnius: LTU Leidybos centras, 2000. Nr. 15(7).
4. **Daisy A. V.** Konstitucinės teisės studijų įvadas. – Vilnius, 1998.
5. **Hare R. M.** The Language of morals. – London, Oxford, New York: Oxford University Press, 1967.
6. **Hiebert Janet L.** Limiting Rights. The Dilemma of Judicial Review. – Montreal and Kingston, London, Buffalo: McGill–Queen’s University Press, 1996.
7. **Hogue R. A.** Origins of the common law. – Indianapolis, 1986.
8. **Jarašiūnas E.** Apie konstitucinės justicijos funkcijas // Konstitucija, žmogus, teisinė valstybė: Konferencijos medžiaga. Lietuvos žmogaus teisių centras, 1998.
9. **Jarašiūnas E.** Pagrindinių teisių katalogas ir konstitucinė justicija // Žmogaus teisių apsaugos mechanizmas: Konferencijos medžiaga. Lietuvos žmogaus teisių centras, 1997.
10. **Kantas I.** Praktinio proto kritika. – Vilnius: Mintis, 1987.
11. **Kriegel B.** The State and the Rule of Law. – Princeton: University Press, 1995.
12. **Lutz S. D.** The Origins of American Constitutionalism. – USA: Louisiana State University Press, 1988.
13. **Lutz S. D.** Colonial Origins of the American Constitution. A Documentary History. – Indianapolis: Liberty Fund, 1998.
14. **Margrath Peter C.** Constitutionalism and Politics: Conflict and Consensus. Scott, Foresman and Company. – Glenview, Illinois, USA, 1968.
15. **Mesonis G.** Valdžių padalijimas kaip teisinės valstybės elementas // Žmogaus teisės ir jų gintis. – Vilnius: LTU Leidybos centras, 2000.
16. **Oxford Dictionary.** Dorling Kindersley Limited and Oxford University Press. – Vilnius: Alma littera, 2001.
17. **Peltason J. W.** Understanding the Constitution. – Hinsdale, Illinois: Dryden Press, 1976.
18. **Van Caengem R. C.** An Historical Introduction to Western Constitutional Law. – Cambridge, 1995.
19. **Vaitiekienė E., Mesonis G.** Konstituciniai papročiai nacionalinėje teisės sistemoje // Jurisprudencija: Mokslo darbai. Nr. 14(6). – Vilnius: LTU Leidybos centras, 1999.
20. **Schechter L. S.** Roots of the Republic: American Founding Documents Interpreted. – Madison: Madison House, 1990.
21. **Von Dam H.** Sincerely, Ronald Reagan. – Ottawa, Illinois: Green Hill Publishers, 1976.
22. **Weber M.** Protestantiškoji etika ir kapitalizmo dvasia. – Vilnius: Pradai, 1997.
23. **Žilys J.** Konstitucijos stabilumas teisinės kultūros kontekste // Konstitucija, žmogus, teisinė valstybė: Konferencijos medžiaga. Lietuvos žmogaus teisių centras, 1998.
24. **Žilys J.** Konstitucinis teismas ir viešoji nuomonė // Teisminė valdžia ir visuomenė: Konferencijos medžiaga. Lietuvos žmogaus teisių centras, 1999.
25. <http://www.sejm.gov.pl/english/konstytucja/kon1.htm>
26. http://www.uni-wuerzburg.de/law/gm00000_.html
27. http://www.uni-wuerzburg.de/law/gr00000_.html

The Moral Values in the System of Constitutional Legal Relationships

Dr. Gediminas Mesonis
Dr., Assoc. Prof. Kazimieras Meilius
Law University of Lithuania

SUMMARY

Moral norms may play a key role in determining the conduct of the subject of constitutional legal relation.

In Anglo-Saxon countries moral values are a source of law and have the background in Decalogue (the USA, UK). No one challenges the universality and binding character of these norms on which court decisions are often based in these countries.

In civil law countries (Germany, Greece, Poland, etc) reference is often made to moral values as a supreme manifestation of justice. However, they do not provide a possibility to protect these values in court once they are violated.

The conduct of the subject of constitutional legal relation may transform to a constitutional custom. It is very important that the conduct of subject of constitutional legal relation would mirror the contents of moral maxim. The precedent of conduct, which is not based on that maxim would cause conflict in the future.

Moral norms are not a source of law in Lithuania. The preamble of the 1992 constitution of Lithuania argues that justice is a value to be attained.

Thus, moral norms as a source of law are recognized indirectly. The conduct of subjects of constitutional legal relation in Lithuania often rests on moral norms.

The subject of constitutional legal relation should follow the constitution and moral maxim. But this is only a thing to be attained.

